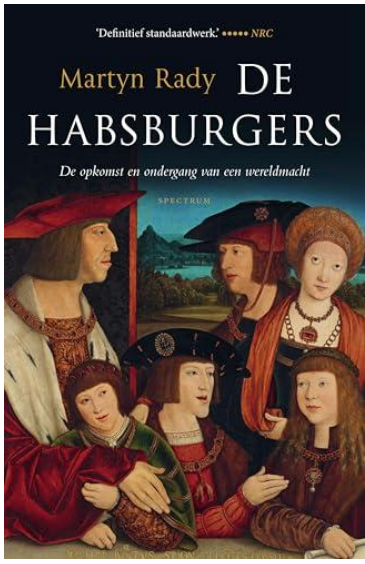

kindle

De habsburgers: De opkomst en ondergang van een wereldmacht (Dutch Edition)

van Rady, Martyn

Gratis Kindle Instant Preview: <https://read.amazon.com/kp/kshare?asin=B088HCG2BW>

Aantekeningen (48)

- 48 Markeringen | Geel (48)

Inleiding: Een keizerlijke bibliotheek

Pagina 23 | Markeren (Geel)

Habsburgers waren vanaf 1273 met tussenpozen heersers van het Heilige Roomse Rijk en vanaf 1438 tot 1806, toen het keizerrijk ontbonden werd, bijna onafgebroken. Het Heilige Roomse Rijk was in 800 gesticht door Karel de Grote, maar werd beschouwd als de voortzetting van het Romeinse Rijk uit de klassieke oudheid. In het begin heette het alleen maar 'het Roomse Rijk' – het voorvoegsel Heilig werd er in de dertiende eeuw aan toegevoegd, maar er is nauwelijks enige consistentie in het gebruik ervan geweest. Het Heilige Roomse Rijk werd in de tiende eeuw opnieuw opgebouwd als een voornamelijk Duits rijk, maar dit deed niets af aan het prestige dat verbonden was aan de vorstelijke titel. De vorst bleef beschouwd worden als de directe opvolger van de Romeinse keizers uit de oudheid. Hij werd in zekere zin dan ook gezien als de tegenpool van de paus in Rome en hij beschikte over een gezag dat hem boven alle andere heersers plaatste. Middeleeuwse profetieën die een oorlog voorspelden tussen de engelen en de antichrist, en voorsagen hoe 'de laatste keizer' een millennium van goddelijke heerschappij zou inluiden, droegen extra bij aan de glorie van de keizerlijke rol. Op deze basis konden de Habsburgers bouwen en hun toekomstige rol in de naderende apocalyps ophemelen. Keizer Maximiliaan I, die regeerde als koning van 1486 tot 1508 en als keizer van 1508 tot 1519, liet zich dan ook schilderen met de trekken van de laatste keizer over wie in de profetieën voorspeld werd dat hij 'een hoog voorhoofd, hoge wenkbrauwen, grote ogen en een hoekige neus' zou hebben.¹⁰

3 apr. 2026

1. Schloss Habsburg en het 'Fortinbras-effect'

Pagina 39 | Markeren (Geel)

De kern van de Habsburgse bezittingen lag vlak bij de plaats waar Aare, Limat en Reuss samenvloeien, rivieren die in de middeleeuwen alle drie bevaarbaar waren. Hier lag ook het kruispunt van wegen die de Zwitserse Hoogvlakte verbonden met het laagland. De opening van de Gotthardpas aan het begin van de dertiende eeuw maakte het handelaren uit Noord-Italië mogelijk om via Luzern en de Aargau op de grote jaarmarkten van Champagne en Vlaanderen te komen. Alles bij elkaar bezaten de Habsburgers tientallen tolkantoren die deze handel, vooral in wol, kleding, metalen en vis, afroemden. Het plateau van de Aargau was bijzonder vruchtbaar en de boeren die het land bewerkten, betaalden de Habsburgers pacht, zowel in geld als in goederen, en ook nog eens leges voor het recht om voedsel en hout uit de bossen te halen, graan te malen en vee te weiden. In een vroeg veertiende-eeuws register uit een dorp niet ver van Schloss Habsburg lezen we:

Pagina 39 | Markeren, vervolg

‘De twee pachters in Windisch zullen jaarlijks als pacht betalen twee pakken rogge ieder, samen een bussel, twee varkens, waarvan de ene acht schellingen waard is en de andere zeven schellingen, twee lammeren, ieder waard achttien stuivers, vier kippen en veertig eieren.’ (Twaalf stuivers zijn samen één schelling en een bussel is ca. vijfendertig liter.)¹⁰

3 apr. 2026

Pagina 41 | Markeren (Geel)

De lasten van de Habsburgers op de boeren werden trouwens niet erg streng geïnd en in de loop van de tijd vervielen er vele. De pachters in Windisch werden zeker niet overbelast.¹¹ In de dertiende eeuw was het grootste deel van het inkomen van de Habsburgers afkomstig uit de tolheffingen, vooral die, die werden geheven op de bruggen in Baden en Brugg. Daarbij kwamen inkomsten uit het spreken van recht. In het register van eigendommen en inkomsten dat aan het begin van de veertiende eeuw werd opgesteld voor alle Habsburgse bezittingen, werd dit recht gewoonlijk als eerste genoemd – ‘te beboeten en op te eisen, en te oordelen over diefstal en geweld’. Aangezien boetes en inbeslagnames vaak naar de heer gingen, was dit een belangrijke inkomstenbron. Met hun rijkdom konden de Habsburgers andere landeigenaren in dienst nemen. In ruil voor het dienen als vazal kregen ze een kasteel of het recht er een te bouwen, dat ze dan bezetten namens hun Habsburgse opperheren. In de veertiende eeuw bezaten de Habsburgers zo’n dertig kastelen tussen het Meer van Konstanz tot de linkeroever van de Rijn en de Elzas, aan ieder waarvan dorpen, landerijen en boerderijen waren verbonden. De Habsburgers waren nadrukkelijk niet de ‘arme graven’ uit de fantasie van sommige geschiedkundigen.¹² Om te beginnen waren de Habsburgers een van de vele adellijke families in de Aargau. Geschiedkundigen schrijven hun opkomst gewoonlijk toe aan politiek. In de twaalfde eeuw steunden ze keizer Lotharius III, (die regeerde van 1125-1137), hertog van Saksen, tegen diens rivalen de Hohenstauffers, op grond waarvan Lotharius de familie nieuwe bezittingen schonk in Boven-Elzas plus de prestigieuze titel landgraaf. In het midden van die eeuw bedachten ze zich en liepen ze over naar de Hohenstauffers. Werner II, de kleinzoon van Werner I de Vrome, stierf in 1167 bij Rome terwijl hij vocht voor de Hohenstauffer keizer Frederik I Barbarossa. Zijn zoon Albrecht de Rijke (o. 1199) en zijn kleinzoon Rudolf de Aardige (ook wel de Oude of de Goede genoemd, die overleed in 1232), steunden respectievelijk de aanspraken van de erfgenamen van de Hohenstauffers Filips van Zwaben en Frederik van Hohenstaufen. Later financierde Rudolf Frederiks veldtocht die erin resulteerde dat hij in 1211 de macht greep in het Heilige Roomse Rijk en uitgeroepen werd tot keizer Frederik II. Beloningen volgden – een huwelijk met een lid van de Hohenstaufen-familie, de genadige beslissing van Frederik II om peetvader te worden van de kleinzoon van Rudolf de Aardige en nog meer landerijen in het zuidwesten van het Heilige Roomse Rijk.

3 apr. 2026

2. Het Heilige Roomse Rijk en de gouden koning

Pagina 49 | Markeren (Geel)

Een van degenen die het meest profiteerden van de ondergang van de Hohenstauffers was graaf Rudolf van Habsburg (1218-1291). Als kleinzoon van Rudolf I de Aardige had hij na de dood van zijn vader, Albrecht de Wijze, in 1239, het grootste deel van het grondbezit van de Habsburgers geërfd. Veel verkreeg hij door met een schijn van wettigheid de erfgenamen van Frederik II ertoe over te halen hem land, inkomsten en rechten toe te kennen. Maar ondanks dat, misbruikte hij het verdwijnen van autoriteit door de weduwe van de laatste van de Kiburgers haar bruidsschat te ontnemen. Zijn hebzucht leverde hem vijanden op, waardoor Rudolf wel

acht ruzies met rivalen had uit te vechten. Hoewel ruzies verondersteld werden met een zekere etiquette te worden opgelost, met vrije dagen tussendoor en rekening houdend met de kwetsbaren, was Rudolf naar zichzelf toegaf, een onverzadigbare strijder. De Baseler Annalen uit die tijd gunnen ons een blik op hem: in 1269 doodde hij enkele ridders in Straatsburg; in 1270 belegerde hij drie dagen lang Basel; in 1271 begon hij ongehoord hoge belastingen te heffen, brandde hij een klooster plat, en nam dorpen in; in 1272 verwoestte hij Burg Tiefenstein en trok hij op naar Freiburg, waarbij hij onderweg moordde en de oogsten in brand stak; in 1273 maakte hij het dorp Klingen met de grond gelijk enzovoorts.⁵

3 apr. 2026

Pagina 55 | Markeren (Geel)

Ottokar was niet alleen usurpator, maar ook gevaarlijk. In termen van landbezit was hij de grootste van het rijk en heerste hij over een gebied dat zich uitstreckte tot over de oostgrens van het rijk. Zijn rijkdom was buitengewoon, grotendeels afkomstig van de mijnen in Bohemen en van de lucratieve munthuizen waarvan hij eigenaar was. Volgens een verslag uit die tijd lagen zijn rijkdommen opgestapeld in vier sterke kastelen en was de waarde niet minder dan tweehonderdduizend zilvermarken en achthonderd goudmarken, in de vorm van munten, schalen en met juwelen bezette kelken. Ottokars jaarinkomen uit Bohemen werd geschat op ongeveer honderdduizend zilvermarken, waaraan hij een gelijke som mocht toevoegen uit zijn Oostenrijkse bezittingen. Om deze bedragen een context te geven: het totaalinkomen van de aartsbisschop van Keulen bedroeg in deze tijd zo'n vijftigduizend zilvermarken en dat van de hertog van Beieren twintigduizend. De inkomsten uit het keizerrijk kwamen neer op slechts zevenduizend zilvermarken. Rudolfs beroemde opmerking dat hij geen keizerlijke schatbewaarder in dienst hoefde te nemen, omdat hij slechts vijf schellingen bezat van een slechte munt, was niet helemaal uit de duim gezogen, noch de beschrijving uit die tijd van Ottokar als 'de Gouden Koning'.¹³ Net als Rudolf had Ottokar het kruis opgenomen en had hij niet één maar twee keer deelgenomen aan een kruistocht in het noorden en de Duitse Orde had de stad aan de Oostzee die hij mede had gesticht, te zijner eer Königsberg (letterlijk 'Koningsberg', nu Kaliningrad in Rusland) genoemd. Voor Ottokar was Rudolf een nobody die de koninklijke titel onwaardig was – en Ottokar liet niet na dit de paus te vertellen. Ottokar was tegen Rudolfs verkiezing geweest en bleef maar beweren dat diens kroning onwettig was, aangezien hij één stem niet had gekregen. In het openbaar spreidde Ottokar zijn ambities ten toon door in zijn correspondentie de vorm na te bootsen van keizerlijke geschriften en de keizerlijke adelaar te gebruiken als een van zijn eigen emblemen. Hoewel Bohemen, net als Oostenrijk, een leengoed was van het rijk, negeerde Ottokar dat en beweerde hij dat hij niet de macht vertegenwoordigde van de wereldlijke heerser, maar 'bij de gratie Gods, waardoor koningen regeren en vorsten heersen'.¹⁴

3 apr. 2026

3. Zijn plaats verliezen en een verleden smeden

Pagina 65 | Markeren (Geel)

Gedurende de eerste vijftig jaar van hun heerschappij als hertogen van Oostenrijk hadden de Habsburgers het hertogdom beschouwd als secundair van waarde ten opzichte van hun thuisland Zwaben. Ze hadden Oostenrijk uitgemolken om de verdediging te kunnen betalen van hun andere gebieden en hadden het gebruikt als uitvalsbasis voor veldtochten in Bohemen, dat ze als een grotere prijs beschouwden. Pas na 1330, toen de broer van Frederik de Schone, de aan jicht lijdende Albrecht de Lamme (die leefde van 1298-1358), zich had opgeworpen als hoofd van de familie, gingen de Habsburgers wat meer belangstelling aan de dag

Pagina 65 | Markeren, vervolg

leggen voor Oostenrijk. Aangezien de Zwitsers steeds meer moeite kregen met het Habsburgse gebied en bastions in de Aargau, verhuisde Albrecht zijn hofhouding naar de Alte Burg in Wenen, waar later de Hofburg omheen is gebouwd. Albrecht begon ook met de bouw van een familiemausoleum in Gaming in Neder-Oostenrijk en hij nam Karinthy en Krain terug, die door zijn vader in pacht waren uitgegeven. Doordat Albrecht steeds langer in Oostenrijk verbleef, kregen de Habsburgers van een van de Zwitserse chroniqueurs de bijnaam 'de Oostenrijkers', de eerste keer dat de term daarvoor werd gebruikt. Terwijl de Habsburgers in het verleden Oostenrijk via regenten hadden bestuurd, benoemden ze nu in hun gebieden in Zwaben gouverneurs om dat voor hen te doen.⁶

3 apr. 2026

Pagina 69 | Markeren (Geel)

Binnen een paar maanden na de dood van zijn vader Albrecht de Lamme in 1358 gaf de jonge Rudolf zijn schrijvers opdracht vijf frauduleuze oorkondes te fabriceren – een oorkonde is een weergave van gemaakte afspraken. Het doel daarvan was de Habsburgers voor te stellen als toonaangevende vorsten in het Heilige Roomse Rijk door het Habsburgse verleden te vermengen met dat van Oostenrijk en Rome. De geschiedvervalsing van Rudolf was het meest ambitieuze werk op dit gebied sinds de zogenaamde Schenking van Constantijn uit de achtste eeuw, waarin de paus werd aangewezen als de wereldlijke opperheerser van het christendom. Het was ook een stuk beter uitgevoerd.¹⁰

3 apr. 2026

4. Frederik III: Saturnus en Mars

Pagina 80 | Markeren (Geel)

Het tijt keerde voor de Habsburgers met de opkomst van hertog Albrecht (1397-1439), die in 1411 het bestuur van het hertogdom Oostenrijk op zich nam. Albrecht was een vrome, energieke hervormer van de katholieke kerk, een capabel bestuurder, geweldig in de strijd en, naar iedereen schreef, aangenaam gezelschap. Ook was hij analfabeet en wreed. In 1420 gaf hij de Habsburgse traditie om Joden te beschermen op en liet ze zo fel vervolgen dat zelfs de laatste paus klaagde. Zijn enige belang was het in handen krijgen van het geld van de Joden, dat hij gebruikte om koning Sigismund te steunen in zijn strijd tegen de hussieten in Bohemen, die als ketters werden beschouwd. Nadat hij het gezag had gekregen over Moravië, het markgraafschap dat onder Bohemen viel, begon hij ook daar met de vervolging van Joden. Albrechts steun aan Sigismund, die in 1433 tot keizer werd gekroond, bezorgde hem de hand van Sigismunds dochter Elizabeth. En aangezien Sigismund geen zonen had, wees hij Albrecht aan als zijn opvolger in Bohemen en Hongarije. Na Sigismunds dood in 1437 kreeg Albrecht zo de Hongaarse troon in de schoot geworpen en hij slaagde erin door de Boheemse landdag te worden gekozen tot rooms-koning Albrecht II. Op dat moment kregen de keurvorsten van het Heilige Roomse Rijk in de gaten dat het een vergissing was geweest om een zwakke heerser te kiezen. Zelf verklaarden ze dat de omstandigheden domweg te ernstig waren – de instituties van de kerk waren een chaos, verschillende pausen vochten om erkenning, in Bohemen heerste ketterij terwijl de Turken naar het westen opdrongen en vanuit hun vestingen in Bosnië nu zelfs de grensgebieden van het keizerrijk binnenvielen. Precies daarom kozen de keurvorsten in maart 1438 een sterke heerser, Albrecht, als Sigismunds opvolger, ook al had hij zich niet eens kandidaat gesteld. Het Heilige Roomse Rijk, het hertogdom Oostenrijk en de koninkrijken Bohemen en Hongarije waren nu dus onder één man verenigd. Anderhalf jaar later overleed Albrecht aan dysenterie en liet geen mannelijke erfgenaam achter, maar wel een zwangere vrouw.

Pagina 80 | Markeren, vervolg

Helderzienden en vroedvrouwen voorspelden dat het zeker een meisje zou worden. Elizabeth verbaasde hen met een jongen.³

3 apr. 2026

Pagina 87 | Markeren (Geel)

Het acroniem AEIOU, de wapenschilden op de westelijke gevel van de Sint-Joris en de bloeiende kroniekliteratuur hadden echter hetzelfde thema gemeen: Oostenrijk was niet zomaar een plek. Het was ook een land waarvan de heersers voorbestemd waren voor grootsheid en heerschappij. Oostenrijk was zelfs helemaal geen echt land, maar een bestudeerde constructie waarin de thema's keizerrijk, missie, erfenis en lotsbestemming waren samengenomen. Andere heersers noemden zich naar hun voornaamste bezit – het Huis Brandenburg, het Huis Saksen enzovoorts. Maar Oostenrijk was anders: het duidde op een set overtuigingen over het heersershuis die losstonden van de geografie. Latere Habsburgers, die naar Bourgondië gingen of de Spaanse kroon opzetten, bleven dan ook naar zichzelf verwijzen als leden van het Huis Oostenrijk, ook al was hun fysieke relatie met het hertogdom van die naam een verre. Als de Habsburgers het over Oostenrijk hadden, dan bedoelden ze evenzeer een idee als een geografische ruimte.

3 apr. 2026

Pagina 89 | Markeren (Geel)

Vanaf de jaren 1470 onderhield Frederik nauw diplomatiek contact met de hertog van Bourgondië, Karel de Stoute. Ze hadden elkaar nodig. Karel hunkerde naar een koninklijke titel die van zijn verspreide bezittingen een eenheid zou maken en zijn persoonlijke status zou verhogen. Als dank voor het toekennen van de titel koning aan Karel, hoopte Frederik enige zekerheid te krijgen voor zijn resterende bezittingen in het zuidwesten, die hij van plan was samen te voegen tot een afzonderlijk hertogdom. Maar Frederik had geen titel te vergeven die paste bij Karels ambities, waardoor hun relatie verslechterde. Het hielp ook niet dat, toen de mannen elkaar ontmoetten, Karel de etiquette met voeten trad met zijn weelderige geschenken en opzichtige kledij – één van zijn kledingstukken zou voorzien zijn van enkele duizenden parels en robijnen. Ruzie liep uit op oorlog waarna weer onderhandelingen volgden. Uiteindelijk kwamen Frederik en Karel tot een verbond tussen de huizen van Oostenrijk en Bourgondië, die werd beklonken met het huwelijk van Frederiks zoon Maximiliaan (1459-1519) en Karels dochter Maria.¹²

3 apr. 2026

Pagina 90 | Markeren (Geel)

Karels bezit als hertog van Bourgondië bestond uit twee delen, die beide tussen Frankrijk en het Heilige Roomse Rijk lagen. Het zuidelijk deel omvatte het hertogdom Bourgondië en het graafschap Charolais, met als centra respectievelijk Dijon en Besançon. Het noordelijk deel bestond uit Luxemburg en de Nederlanden (nu België en Nederland) en een stuk Frankrijk tot ten zuiden van Calais. Om deze twee delen aan elkaar aan te laten sluiten, viel Karel in 1475 Lotharingen binnen. Daarna richtte hij zijn pijlen op de Zwitserse regio Vaud, maar hier verenigden zijn tegenstanders hun krachten. Twee jaar later werd Karel in de strijd omgebracht door een Zwitserse hellebaardier.¹³ Aangezien Karel was gesneuveld zonder mannelijke

3 apr. 2026

Pagina 101 | Markeren (Geel)

Maximiliaans visioen was zowel fantastisch als ongeloofwaardig. Gedurende zijn heerschappij was hij niet in staat zijn inkomen te laten aansluiten op zijn ambitie. In een tijd waarin de koningen van Frankrijk konden rekenen op jaarinkomsten van enkele miljoenen dukaten, haalde Maximiliaan uit zijn Midden-Europese bezittingen slechts zo'n zeshonderdduizend dukaten. In de Nederlanden hadden de provinciale staten en de steden zijn eisen tot het betalen van belastingen naast zich neergelegd, waardoor hij moest steunen op de winst die werd gemaakt met het slaan van munten, wat in de jaren 1480 (toegegeven, een slecht decennium) niet meer dan tweehonderdduizend dukaten opbracht. Het Heilige Roomse Rijk droeg jaarlijks gemiddeld slechts twintigduizend dukaten bij. Bij zijn dood liet Maximiliaan schulden na van in totaal bijna vijf miljoen dukaten.¹⁰ Maximiliaan deed echter zijn uiterste best

3 apr. 2026

Pagina 103 | Markeren (Geel)

In de jaren 1480 was Maximiliaan vooral bezig met het vestigen van zijn autoriteit in de Nederlanden. Na de dood van Maria van Bourgondië in 1482 kwamen verscheidene steden en de provincie Vlaanderen in opstand tegen Maximiliaan; volgens hen was zijn autoriteit ten einde toen zijn vrouw overleed. In 1488 namen de burgers van Gent Maximiliaan gevangen en hielden hem een paar maanden vast, tot zijn vader zich ermee ging bemoeien en een leger stuurde om hem te bevrijden en de opstand te onderdrukken. Enkele jaren later brak een volksopstand uit in Holland. On-der een vlag met daarop afgebeeld brood en kaas, protesteerden bewoners van dorpen en steden fel tegen Maximiliaans belastingheffingen. De opstand werd neergeslagen door Duitse huurlingen, die marcheerden met vlaggen met daarop bierpullen. Om de Habsburgse autoriteit in de Nederlanden te kunnen handhaven, was Maximiliaan in 1494 gedwongen macht over te dragen aan zijn zoon Filips de Schone (1478-1506), die door zijn afkomst van de laatste Bourgondische hertogin aanvaardbaarder was voor de steden en edelen van de Nederlanden. Filips was echter wel verplicht te heersen in samenspraak met de Grote Raad, die bestond uit de hoogste edelen. Maar Filips overleed al in 1506, waarop Maximiliaan het regentschap op zich nam namens Filips zoon, de in 1506 geboren Karel van Luxemburg, de latere koning Karel I van Spanje en keizer Karel V. Om de oppositie de wind uit de zeilen te nemen, legde hij het regentschap in handen van zijn dochter Margaretha van Oostenrijk, hoewel hij inkomen bleef eisen als voogd van de jongen.

3 apr. 2026

Pagina 107 | Markeren (Geel)

noemden, een 'nachtwachtstaat'. Maximiliaan omarmde altijd initiatieven die onmogelijk waren of mislukten omdat ze niet werden doorgezet. Hij verkondigde regelmatig dat hij op kruistocht ging en vestigde in 1490 een nieuw ridderorde, de Orde van Sint Georgius, om de herovering van Jeruzalem te coördineren, maar uiteindelijk ging hij nooit. Zijn omgang met de Oostenrijkse Joden was totaal inconsequent. Zo gaf hij in 1495 bevel ze te verdrijven uit Stiermarken, maar bood hun tegelijkertijd onderdak in Neder-Oostenrijk. Hij piekerde over geheime betekenissen in de Joodse, mystieke Kabbala, verbood daarna alle Joodse geschriften, maar kwam bijna direct terug op dat decreet. In 1511 overwoog hij, na het overlijden van zijn tweede vrouw, zich tot paus te laten kiezen. Zijn plannen waren al zo ver dat hij had uitgewerkt hoeveel het zou kosten om de kardinalen om te kopen en hij haalde de bankiers van Fugger over om zijn kandidatuur te financieren. In een brief aan zijn dochter Margaretha beloofde hij seksuele onthouding, 'nooit meer achter naakte vrouwen

Pagina 107 | Markeren, vervolg

aan te jagen' en tekende zelf met 'Maxi, je goede vader, toekomstig paus'. Er kwam niets van, net zomin als van zijn plan een paar jaar later om van het Bourgondische gebied een koninkrijk te maken met de oude Frankische naam Austrasië.¹²

3 apr. 2026

Pagina 110 | Markeren (Geel)

Wij lachen nu misschien om Maximiliaans buitennissige hersenschimmen, zijn pretentieuze vertoon en zijn dilettantisme. Maar met al zijn gekonkel slaagde hij er wel in de allegorie van de Witte Koning politieke werkelijkheid te laten worden voor de Habsburgers, zijn erfgenamen een groot deel van Europa na te laten en via de Spaanse connectie, een groot deel van de Nieuwe Wereld. Binnen enkele decennia na Maximiliaans dood was zelfs het 'verre Calicutische volk' van zijn Der Triumphzug Kaiser Maximilians Habsburgse onderdaan geworden. In het licht van de vernederingen, delingen en nederlagen van de twee voorgaande eeuwen zien Maximiliaans prestaties er des te grootser uit en zijn zijn zelf-verheffende fantasieën niet helemaal ingebeeld. Door geluk, huwelijken en oorlogen transformeerde hij de Habsburgers van een Midden-Europese dynastie van middelhoge adel tot de grootste macht in Europa naast Frankrijk. Onder Maximiliaans opvolger als keizer, zijn kleinzoon Karel V, zouden de Habsburgers nog een stap verdergaan en een wereldmacht worden.

3 apr. 2026

6. Karel V: Señor del Mundo

Pagina 113 | Markeren (Geel)

jongeman kreeg zijn Spaanse erfgoed in bezit na de dood van zijn grootvader van moeders kant, Ferdinand II van Aragón, in 1516. Bij Spanje behoorden Sicilië, Zuid-Italië en Sardinië, waaraan tussen 1510 en 1520 enkele enclaves aan de Noord-Afrikaanse kust werden toegevoegd (die deels nu nog tot Spanje behoren) en later ook de stad Tunis. En terwijl Karel koning van Spanje was, werd een groot deel van de Nieuwe Wereld Spaans: Mexico vanaf 1519, het voormalige Inca-rijk met Peru als centrum vanaf 1529, en Chili eind jaren 1530. Aan de andere kant van de wereld kwam ontdekkingsreiziger Magellaan aan in de Filipijnen en verklaarde het eilandenrijk, dat later genoemd zou worden naar Karels zoon Filips, Spaans. De enorme uitbreiding van het Spaanse grondgebied maakte van Karel volgens tijdgenoten 'Señor del Mundo', 'Heer van de Wereld', of, zoals Hernán Cortés het uitdrukte, 'Koning der Koningen' en 'Vorst van het Heelal'. Voor Karels nieuwe onderdanen in Mexico was hij ook de 'Heer der Aardbevingen' want zijn macht zou zich uitstrekken tot het reusachtige gordeldier, wiens gegrave tot gevolg had dat de aarde schudde.³

3 apr. 2026

Pagina 115 | Markeren (Geel)

Maar dan nog was het geld dat hij uit Spanje en de Nieuwe Wereld kreeg onvoldoende en Karel voelde zich gedwongen geld te lenen van Duitse en Italiaanse bankiers, vaak tegen een moordende rente die begin jaren 1550 opliep tot wel honderd procent. Hoewel vergelijkingen misleidend kunnen zijn, haalde Karel uit Spanje en zijn overzeese bezittingen iets minder dan de helft van de inkomsten van de Franse koning en minder dan een kwart van dat van de Ottomaanse sultan.⁵ Geldgebrek betekende echter geen beperking van Karels ambities. Gedurende de helft van zijn veertig jaar durende heerschappij was Karel in oorlog met Frankrijk en

Pagina 115 | Markeren, vervolg

bestreden ze elkaar in Italië, de Pyreneeën en langs de westgrens van het Heilige Roomse Rijk. Hij streed tegen de Ottomanen aan de Donau, voerde de oorlogsvloot aan tegen hun bondgenoten in Noord-Afrika en hield veldtochten binnen het Heilige Roomse Rijk. In termen van winst en verlies op het slagveld is de balans onbeslist. Karel kreeg het in 1477 verloren Bourgondische grondgebied niet terug, maar zijn aanspraak op Italië maakte hij wel waar door Frans I van het schiereiland te verdrijven. In het Heilige Roomse Rijk faalde hij: hij was niet in staat de strijd met tegenstanders van de rooms-katholieke kerk te winnen. In 1535 nam hij Tunis in Noord-Afrika in en in de kashba was veertig jaar lang een Spaans garnizoen gevestigd, maar in 1541 leed zijn vloot een zware nederlaag voor Algiers.

3 apr. 2026

Pagina 117 | Markeren (Geel)

In 1519 werd Karel in zijn afwezigheid gekozen tot keizer van het Heilige Roomse Rijk, waarmee hij zijn grootvader Maximiliaan opvolgde. Die uitverkiezing lag niet van tevoren vast, aangezien de Franse koning, Frans I, ook een serieuze kandidaat was (en Hendrik VIII van Engeland een minder serieuze). Maar Karel had de steun van de bankiers uit het zuiden van Duitsland. Zij kochten de keurvorsten om met cheques die gepostdateerd waren, dat wil zeggen dat ze alleen konden worden geïnd na Karels verkiezing, en dat bleek beslissend. Karel spoedde zich naar Duitsland en werd in Aken tot rooms-koning gekroond. Kort daarna zat hij de vergadering voor van de Rijksdag van Worms. Daar ontmoette hij Maarten Luther, die vanwege zijn religieuze opvattingen al door de paus was geëxcommuniceerd. Luther herhaalde zijn overtuigingen voor de rijksdag en Karel bevestigde dat die ketters waren. Daarom verbood hij Luthers leer en verklaarde hem vogelvrij.

3 apr. 2026

Pagina 126 | Markeren (Geel)

Gedurende zijn heerschappij was Karel zeer alert op de nieuwe ontdekkingen die elders in de wereld in zijn naam werden gedaan. Hij correspondeerde met de conquistadores in Mexico, stelde de trofeeën ten toon die zij naar het vaderland stuurden en volgde hun ontdekkingsreizen op een kaart. Ook volgde hij de reis van de eerste Habsburger die zich in de Nieuwe Wereld vestigde. Dat was Fray Pedro de Gante, een bastaardzoon van Maximiliaan, die in Mexico ruim honderd franciscaner kloosters en scholen stichtte. Karel zag de eerste Inheemse Amerikaan in 1520 in Brussel – de man bibberde en Karel gaf het bevel hem een mantel te geven. Daarna maakte Karel zich zorgen om de inheemse volkeren, eiste hij dat ze goed behandeld werden en dat hun door het geven van het goede voorbeeld kennis van het geloof zou worden bijgebracht.¹⁸ Karels belangstelling voor de Nieuwe Wereld was niet ingegeven door de rijkdom die van daar naar de Oude Wereld werd gesleept. Het ‘verre Calicutische volk’ behoorde tot Karels wereldrijk en dus, zo legde hij zijn zoon Filips uit, ook tot zijn verantwoordelijkheid, ‘ter ere van God en vanwege de rechtvaardigheid’. Maar al strekten Karels bezittingen zich steeds verder uit overzee en viel de Grote Oceaan daar nu ook onder, de wereldwijde monarchie viel uiteen door het geloof. Ondanks al zijn hoop vrede te brengen onder de christenen kon Karel er niet langer op rekenen dat de godsdienst van alle christenen dezelfde was als de zijne. De Vrede van Augsburg stond de verdeling toe van het Heilige Roomse Rijk in gebieden die grotendeels werden bestuurd door vorsten die het protestantse geloof aanhingen en die eredienst volgden, en een minderheid die toegewijd bleef aan het oude geloof.¹⁹

3 apr. 2026

Pagina 137 | Markeren (Geel)

Nu Hongarije twee rivaliserende koningen had, die allebei correct waren gekroond met de kroon van Sint-Stefanus, brak een burgeroorlog uit. Aangezien Ferdinand militair sterker was, sloot Johan Zápolya in 1529 met tegenzin een verbond met de Ottomaanse Turken en werd daarmee een vazal van de sultan. Deze overeenkomst werd bevestigd op het voormalige slagveld bij Mohács, tussen de puinhopen van de oorlog en de schedels van de doden. Ter ondersteuning van Zápolya viel de sultan Ferdinands grondgebied binnen en sloeg nog in hetzelfde jaar het beleg voor Wenen. Nu begon een strijd van drie partijen met aan de ene kant het ongemakkelijke verbond van Zápolya en de Turken, en aan de andere kant Ferdinand. Een poging van Zápolya om de sultan te verraden door het op een akkoordje te gooien met Ferdinand, gevolgd door Zápolya's dood in 1540, leidde een jaar later tot de Turkse bezetting van het middelste deel van het Hongaarse koninkrijk, waar direct een garnizoen werd gelegerd. En om te bewijzen dat ze waren gekomen om te blijven, brachten de Turken de lichamen van hun meest geliefde derwisjen, islamitische soefigeestelijken, onder in heiligdommen op Hongaarse grond. Zo raakte Hongarije in drieën verdeeld: een oostelijk deel dat vooral bestond uit Transsylvanië, dat toebehoorde aan Zápolya's nog minderjarige zoon Johan II Sigismund (1540-1571); grondgebied dat in de vorm van een halvemaan liep van de Adriatische kust naar het noordoosten, waar Ferdinand over heerste; en een breed middendeel, dat in Turkse handen was. De hoofdstad, Boeda, werd de zetel van een Turkse pasja of gouverneur, terwijl de voornaamste kerk, de Matthiaskerk, werd getransformeerd tot moskee en de toren tot minaret. De Turkse bezetting van Midden-Hongarije zou meer dan 140 jaar duren.

3 apr. 2026

Pagina 138 | Markeren (Geel)

Vanaf de jaren 1520 drong de Reformatie Midden-Europa binnen, waardoor politieke onzekerheid en verdeling alleen maar toenamen. In Boheems gebied raakte het utraquisme geradicaliseerd door het lutheranisme en ontstond een splitsing tussen gematigden en reformisten, die religieuze sekten inspireerden die nog extremere posities beklommen: anabaptisten, die de volwassenendoop en de sociale revolutie omarmden; demoniakken, die uiting gaven aan hun goddelijke extase; adamieten, die leerden dat naaktheid en promiscuïteit de onschuld van het Paradijs herstelden; unitariërs, die de godheid van Christus ontkenden en meer. Intussen had het lutheranisme zich in Hongarije al vroeg gevestigd aan het koninklijk hof. Nog vóór Mohács waren de protestantse sympathieën van koningin Maria voldoende bekend om door de pauselijke afgezant 'de lutherse leeuw' te worden genoemd, terwijl een van de voornaamste raadgevers van koning Lodewijk, Georg van Brandenburg, zich had vrijgemaakt van zijn verplichtingen aan het hof om de Reformatie in zijn gebieden in Silezië te introduceren.⁸ Het lutheranisme bloeide waar Duitsers in de meerderheid waren – in de voornaamste Hongaarse steden, waar ze de koopliedenklasse vormden, en in Transsylvanië waar ze zich vanaf de twaalfde eeuw hadden gevestigd als kooplieden en boeren, waar ze naar de legende vertelt, naartoe waren gevoerd door de Rattenvanger van Hamelen. Maar het was het strengere hervormde geloof van Johannes Calvijn dat vanaf de jaren 1530 het Hongaarse platteland veroverde. De nadruk die het calvinisme legt op de predestinatie, de voorbeschikking, paste de Hongaren goed omdat die een verklaring bood voor de bezetting van hun land door de Turken en de Habsburgers. Calvinistische predikanten leerden hoe de beproevingen van de Hongaren overeenkwamen met die van de Israëlieten in het Oude Testament, op grond waarvan ook zij een Uitverkozen Volk vormden. Calvinisme en, onverwachts, ook unitarianisme bloeiden eveneens in Transsylvanië dankzij strenge maar ook 'goddelijke' edelen en patriciërs. Anderhalve eeuw lang werd de voornaamste kerk in Cluj, Transsylvanië, de enorme Sint-Michaelskerk, door de unitariërs gebruikt

3 apr. 2026

8. Filips II: de Nieuwe Wereld, religieuze wrijving en koninklijke incest

Pagina 149 | Markeren (Geel)

In Spanje woonden ook nog zo'n driehonderdduizend Joden, die eveneens gedwongen waren het katholicisme te omhelzen. Midden zestiende eeuw waren de meesten van hen al een eind op weg naar acculturatie, hun oude religieuze praktijken gereduceerd tot enkele obscure rituelen bij leden van de gemeenschap thuis. Nu ze niet meer zichtbaar waren, ontstond echter angst voor de Joodse Nieuwe Christenen, aangezien hun aantal en hun bezigheden nu niet langer konden worden waargenomen. De argwaan werd al vroeg in Filips' heerschappij gevoed door de 'ontdekking' van geheime correspondentie, zogenaamd tussen Joodse ouderlingen in Spanje en rabbi's in Constantinopel. De Protocollen van de Wijzen van Sion, eind negentiende eeuw in elkaar gezet door de geheime politie van de tsaren, hadden hun voorganger in deze even klunzige verzinsels. Hierin reageerden de rabbi's van Constantinopel zogenaamd op klachten van de Spaanse Joden met het advies te infiltreren in de katholieke samenleving om die dan ten gronde te richten: 'In verband met wat jullie hebben gezegd over dat zij jullie vermoorden, laat je zoons artsen worden en apothekers zodat jullie ze kunnen vermoorden ... Maak van je zoons geestelijken en theologen zodat ze hun kerken kunnen vernietigen.' De brief vervolgde met het advies aan Joden om het recht en het bestuur te betreden om de regering en de rechtelijke macht te ondermijnen.⁷ Maar nu Joden zo moeilijk op te sporen waren, moesten nieuwe methoden worden gevonden om hun geheime Joodse identiteit vast te stellen. Het werd daarom in de zestiende eeuw steeds gebruikelijker voor gildes, religieuze broederschappen en ridderordes om een bewijs van afstamming te eisen als voorwaarde voor lidmaatschap. Filips II steunde deze praktijk door de rechten op te schorten van organisaties om onderzoek te doen en die mensen uit te sluiten van wie de bloedlijn verondersteld werd te zijn besmet met Joodse of islamitische voorouders. Om de limpieza de sangre, de 'zuiverheid van het bloed', vast te stellen, werd in de hele Spaanse samenleving genealogie een obsessie en de productie van valse documenten een nieuwe industrie. Tijdens de heerschappij van Filips II breidden

3 apr. 2026

9. Don Juan en de galeien van Lepanto

Pagina 177 | Markeren (Geel)

Ferdinands zoon en opvolger, keizer Maximiliaan II (regeerde 1564-1576) speelde geen enkele rol in de gebeurtenissen die naar Lepanto leidden en negeerde de voorstellen van zowel Pius V als Filips II om zich aan te sluiten bij de Heilige Liga. Maximiliaan legde uit dat de protestantse edelen nooit een liga zouden steunen met aan het hoofd de paus. Maar hierachter stak ook Maximiliaans voorkeur voor onderhandelen over geschillen, wat hij van zijn vader had geërfd, en zijn eigen lauwe toewijding aan de katholieke godsdienst, die was ontstaan uit zijn persoonlijke twijfels en spirituele introspectie. Als enthousiast lezer van de werken van de Italiaanse theoloog Acontius (ca. 1520-1566) lijkt Maximiliaan het idee te hebben omhelsd dat er een werkelijke godsdienst verborgen lag achter de kunstmatige verschillen en dat Turken en zelfs Joden een rol konden hebben in het oproepen van de christenen hun plichten te vervullen. Hij deed niet mee aan

vervolgingen, sloot in 1568 een vredesakkoord met sultan Selim en beperkte zijn militaire avonturen daarna tot zijn nef, een prachtig mechanisch oorlogsschip waarmee hij zijn dinergasten onderhield.¹⁴

3 apr. 2026

10. Rudolf II en de alchemisten van Praag

Pagina 182 | Markeren (Geel)

Hermetisch denken lag ten grondslag aan de alchemistische praktijk en bevestigde het principe dat alle materie feitelijk hetzelfde was, waardoor de oerstof waarvan alles is gemaakt, kan worden omgezet in goud. Ook werden geleerden ertoe aangezet op zoek te gaan naar symbolen of 'monades' die op mystieke wijze de eenheid van het universum over konden brengen en manieren te vinden waarop bestudering van de sterren nieuwe inzichten over de wereld beneden kon onthullen. Net als Rudolf II legden vorsten in heel Europa verzamelingen aan van rare en wonderlijke zaken, om ze vaak naar willekeur tentoon te stellen in hun rariteitenkabinet (Wunderkammer, Kunstkammer). Door niet-verwante zaken te overpeinzen, zou de eenheid van alle dingen kunnen worden begrepen; daarom werden schubdieren naast dennenappels gelegd. Beeldende kunstenaars en componisten streefden ernaar in hun werken de leer van Hermes over te brengen of er in ieder geval bij aan te sluiten, terwijl artsen probeerden de kwintessens te vinden die alle aandoeningen zou genezen. Alle takken van kennis kwamen zo samen op de Smaragden Tafel en in het Corpus Hermeticum.³ Dat gold ook voor het beleid ten aanzien van de godsdienst. Geloofsgeschillen botsten met met de leer van Hermes, die uitging van een harmonieuze ordening van het universum, waar alles bestond in ordelijke harmonie. In vergelijking hiermee waren de argumenten van theologen futiel, zij zagen de grotere waarheid buiten hen die ze gemeenschappelijk hadden, over het hoofd. De hermetische leer versterkte zo de humanistische visie dat christenen hun ruzies terzijde zouden moeten schuiven en op zoek moesten gaan naar een middenweg tussen wedijverende denominaties. Het was zeker dat keizer Maximiliaan II op dit filosofische principe kwam door het lezen van Acontius. Toen hem werd gevraagd of hij nu katholiek was of protestants, antwoordde hij slechts dat hij christen was. Voor Maximiliaan deden de verschillen tussen de twee richtingen er minder toe dan de waarheid die in de boodschap van Christus verborgen lag.⁴ De keizers Maximiliaan II en Rudolf II waren niet erg ambitieus waar het de godsdienst aanging. Velen waren ervan overtuigd dat Maximiliaans ongrijpbaarheid in religieuze aangelegenheden verhulde dat hij eigenlijk protestants was. Filips II van Spanje zette de hoveling Adam von Dietrichstein in om Maximiliaans godsdienstbeoefening te bespioneren, maar was teleurgesteld over wat hij te horen kreeg. Von Dietrichstein rapporteerde in 1571 dat zelfs een hartaanval de keizer er niet toe had gebracht de laatste sacramenten te laten toedienen – integendeel, hij had net een gehuwde lutherse dominee in dienst genomen. Maximiliaan ging naar zijn sterfbed en weigerde de misviering.⁵ Rudolfs geloofsovertuiging was net zo mysterieus. Hoewel er periodes waren waarin hij zich gedroeg als een fervente katholiek, waren er ook tijden waarin hij weigerde naar de mis te gaan. Niemand beschuldigde de keizer echter van protestantisme. Velen stelden zich in plaats daarvan iets veel ergers voor. Zoals zijn neven in 1606 rapporteerden: 'Zijne Majesteit heeft nu het stadium bereikt waarin hij God helemaal heeft verlaten; hij wil horen noch spreken over Hem, noch enig teken van Hem zien ... Hij streeft er de hele tijd naar God totaal te verdrijven, zodat hij in de toekomst een andere meester kan dienen.' Rudolf stierf ook zonder te hebben gebiecht.⁶

3 apr. 2026

Pagina 187 | Markeren (Geel)

engel is echter niet alleen wiskundige, maar ook alchemist. Achter de engel flakkeren vlammen rond een smeltkroes en er staat een ladder met zeven treden, die de zeven primaire en secundaire elementen symboliseert. De sleutelbos en beurs aan de gordel van de engel verwijzen naar de fabelachtige macht en rijkdom van de alchemist. De uitgemergelde hond symboliseert Saturnus, die in dit geval staat voor de brenger van de melancholie en bewaker van gewijde geschriften, terwijl de schrijvende cherubijn misschien laat zien dat melancholie niet altijd tot nietsdoen leidt. De veelhoek is ook meer dan een wiskundige figuur, aangezien hij staat voor de universele materie – de oerstof waarvan de alchemist probeert goud te maken. De onregelmatige vorm betekent dat het nog een bewerkingsproces moet ondergaan om volmaakt te worden.¹¹

3 apr. 2026

Pagina 188 | Markeren (Geel)

De alchemisten en magiërs die Rudolfs hof overspoelden, vormden een breed spectrum. Aan de ene kant stonden de charlatans, die slechts probeerden een beschermheer te vinden. Daartoe mogen we het dronken medium Edward Kelley rekenen, van wie toen hij in Praag aankwam, al beide oren waren afgesneden vanwege valsmunterij. Aan de andere kant stonden de echte beoefenaren, van wie de striktheid in de waarneming en de methode van het experiment de fundering legden van de moderne wetenschap. Daartoe behoorde onder anderen Tycho Brahe, die gedurende zijn korte verblijf in Praag (1599-1601) een sterrenwacht bouwde om de beweging van de hemellichamen in kaart te brengen, en Johannes Kepler, die van 1600 tot 1612 werkte als Rudolfs hoofdstroloog. Keplers observaties gaven het eerste inzicht in de bewegingen van de planeten in het zwaartekrachtveld van de zon, en met zijn verbeterde telescoop droeg hij bij aan de studie naar de manen van Jupiter.

3 apr. 2026

Pagina 189 | Markeren (Geel)

Anderen voegden hun eigen geheimzinnige kennis toe aan de mysteries van de hermetische magie. De Engelse humanist John Dee, die eerder zijn verhandeling over het hemelse symbool van de monade had opgedragen aan Maximiliaan II, probeerde in de jaren 1580 in de gunst te komen van Rudolf, maar de laatste moest bekennen dat hij van Dee's werk niets begreep. Daarna probeerde Dee Rudolfs belangstelling te wekken met het oproepen van engelen, waarbij hij die opriep in een spiegel of kristallen bol en hen overhaalde de toekomst te voorspellen. Hij ontwierp zelfs een speciale taal, het Enochisch, om met hen te kunnen communiceren. Maar de engelen konden alleen worden gezien en gehoord door Edward Kelley, hetgeen twijfel zaaide over Dee's geloofwaardigheid. De engelen werden een plaag en eisten van Dee dat hij zijn vrouw zou overgeven aan het genot van Kelley, wat hij deed, en de aanstaande vernietiging van het katholieke priesterschap, wat de twee mannen zonder na te denken vertelden aan de pauselijke afgezant. Beschuldigd van het tot leven wekken van de doden, ontvluchtte Dee Praag in 1586. Kelley bleef en overleed in het gevang.¹⁴

3 apr. 2026

13. De Dertigjarige 'Wereldoorlog'

Pagina 233 | Markeren (Geel)

In Europa werd de Dertigjarige Oorlog in een geografisch beperktere ruimte uitgevochten en had dan ook

wereldwijd minder vergaande gevolgen. Maar hij was wel bloediger. In het Heilige Roomse Rijk alleen al sneuvelden of stierven ten gevolge van de oorlog zo'n vijf miljoen mensen, twintig procent van de bevolking. Vooral Neder-Oostenrijk werd zwaar getroffen. Het bevolkingsaantal van zeshonderdduizend in 1600 was vijftig jaar later met vijfentwintig procent gedaald tot vierhonderdvijftigduizend. De burgerbevolking was in het sterftecijfer onevenredig zwaar vertegenwoordigd, aangezien de binnenvallende legers plunderden en de bevolking terroriseerden, watervoorraden vergiftigden en lukraak steden beschoten, soms zelfs met bommen met gifgas, dat werd gewonnen uit arsenicum en dolkruid.⁹ De grootste slachtpartij vond plaats op 20 mei 1631 toen een keizerlijk leger het onafhankelijke lutherse bolwerk Maagdenburg in Saksen bestormde. Brand en bloedbad waren verantwoordelijk voor mogelijk wel dertigduizend doden. Een overlevende vertelde hoe de keizerlijke soldaten 'kleine kinderen het vuur indreven als schapen, door ze te steken met hun speren; God weet dat Turken en barbaren niet anders hadden gedaan.' Een van de verantwoordelijke commandanten, Pappenheim, noteerde droog: 'Ik geloof dat meer dan twintigduizend zielen verloren gingen. Het is zeker dat geen verschrikkelijker werk en goddelijke bestraffing is gezien, sinds de verwoesting van Jeruzalem. Al onze soldaten werden rijk.' Met de val van Maagdenburg werd een nieuw woord toegevoegd aan de Duitse woordenschat – Magdeburgisierung, voor de totale vernietiging van een stad.¹⁰ De Plundering van Maagdenburg werd in de meest beeldende termen beschreven in honderden pamfletten, vlugschriften en preken. Katholieken beschreven de plundering in termen van goddelijke wraak en wezen er (terecht) op dat het de burgers van Maagdenburg zelf waren geweest die de brand hadden aangestoken die de stad had platgelegd. Toch betekende dit een deuk in de reputatie van Ferdinand II, want hij was nu ook besmeurd met de 'Zwarte Legende' van Habsburgse onderdrukking en barbarij. Zoals een van Ferdinands commandanten uitlegde was de katholieke zaak na Maagdenburg politiek geïsoleerd en verdwaald in een zelfgemaakt doolhof. Na een reeks eerdere blunders kostte de Plundering van Maagdenburg de Habsburgers bijna de Dertigjarige Oorlog.¹¹

3 apr. 2026

Pagina 242 | Markeren (Geel)

De Vrede van Westfalen had tot doel 'een algemene vrede binnen het christendom' te bereiken, een reden waarom het verdrag wel eens wordt gehuldigd als de eerste 'Europese grondwet' en als markering van een cruciaal moment in de ontwikkeling van modern Europa. Maar het was ook een wereldwijd vredesverdrag, aangezien de bepalingen ook de beëindiging van alle conflicten regelde tussen het Habsburgse Spanje en de Republiek der Verenigde Nederlanden, 'op zee en andere wateren, evenals op land ... in Oost- en West-Indië en in Brazilië, evenals aan de kusten van Azië, Afrika en Amerika'. Tot op dat moment veroverde gebieden werden erkend en de Nederlanders kregen voorkeursvoorwaarden in de handel met de Spaanse kolonies. In het licht van het vredesverdrag wist de West-Indische Compagnie nog snel de slavenhandel vanuit Midden-Afrika over te nemen en uit te breiden. In de halve eeuw na Westfalen werden zo'n vijftigduizend Afrikanen door de Nederlanders 'verwerkt' op Curaçao, vanwaar ze verder werden verscheept naar de Spaanse Nieuwe Wereld en streken aan de Grote Oceaan. De Vrede van Westfalen mag dan een einde hebben gemaakt aan de Dertigjarige Oorlog, ze heeft ook het geweld van de wereldwijde handel in Afrikaanse slaven bevorderd, die uiteindelijk meer dan twaalf miljoen mensenlevens zou eisen.¹⁹

3 apr. 2026

16. Het theater van de barok

Pagina 281 | Markeren (Geel)

De barok was helemaal niet bedoeld om te eindigen als het overvloedige decor voor tirannen. Ze is vulgair, maar in de oude betekenis van het woord, dat wil zeggen dat ze bedoeld was de voorstellingswereld van het volk te prikkelen. De barok ontwikkelde zich uit de overdreven en gespannen stijl van het maniërisme, de laatste periode van de renaissance. Maar de voornaamste prikkel werd gegeven door het Concilie van Trente in het midden van de zestiende eeuw, waar verklaard werd dat kunst in dienst moest staan van de godsdienst en de emoties moest aanspreken, zelfs in zo hoge mate dat ze 'een kijkje in de hemel' biedt. Kunst en architectuur moesten overweldigen, terwijl de Maagd en de heiligen (van wie de bemiddeling door het Concilie van Trente als werkzaam werd bestempeld) door hun diepe eerbied de middelen bood om de kloof te dichten tussen het aardse en het hemelse. De barok was in dit opzicht een andere manier om Christus' verlossende genade te bekrachtigen, die Hij de hele mensheid heeft geschonken.²

3 apr. 2026

Pagina 288 | Markeren (Geel)

Gods, links een paneel met de wereldkaart. De voorstellingswereld op de Pestzuil in Wenen belichaamt de barokstijl. Ten eerste is het de stijl van de herrijzende katholieke kerk van de zeventiende en achttiende eeuw. Zelfs in de seculiere architectuur neemt hij de symboliek, emblemen en stijlen over die op religieuze bouwwerken worden aangetroffen, en hoewel we mogen spreken van een protestantse barok, is die meer ingehouden en eenvoudiger in ontwerp dan haar katholieke tegenhanger. Ten tweede is de barok wereldwijd en vormt ze de eerste transcontinentale artistieke en architecturale stijl – het is, zoals het paneel aan de zijkant van de zuil laat zien, een 'wereldwijd systeem'. Ten derde is het de kunst van de Habsburgers. Het was vooral door hun steun en hun voorbeeld dat de barok zich over de hele wereld verspreidde. Daardoor gingen lokale tradities ermee samen, met als spectaculairste gevolg de hybride Andes- of mestizo-stijl in het Habsburgse Peru, waar de cavia het Lam Gods verving tussen de slingerende en draaiende geometrische patronen die in gladde oppervlakken zijn gesneden. Maar de koloniale architectuur van Lima is onmiskenbaar barok en weerspiegelt de wereldwijde invloed van de Habsburgse macht.¹¹

3 apr. 2026

17. Maria Theresia, automata en bureaucraten

Pagina 304 | Markeren (Geel)

Oostenrijkse Successieoorlog duurde voort tot 1748. Maria Theresia won, maar vervloekte de vredesvoorwaarden. Ze had bijna heel Silezië afgestaan aan Frederik, zeker, maar overal elders had ze haar vijanden verdreven en grond herkreken die ze in de strijd verloren had. Door handig te onderhandelen, zorgde ze er bovendien voor dat de keizerstitel na de dood in 1745 van de ongelukkige Karel Albert (keizer Karel VII) naar haar man, Frans Stefan, ging. Zogenaamd vanwege de kosten weigerde ze naast Frans Stefan te worden gekroond als keizerin en bij de kroningsoptocht in Frankfurt keek ze toe vanaf het balkon van een particulier huis. De titel keizerin gebruikte ze daarna echter wel. Op portretten van het keizerlijk stel staat ze ook altijd vooraan. Ook werd de naam van de dynastie nu niet genoemd naar het huis Lotharingen, maar Frans Stefans naam werd achter die van zijn vrouw geplaatst zodat het Huis Oostenrijk-Lotharingen ontstond (later Habsburg-Lotharingen genoemd). Het Verdrag van Aken, waarmee de Oostenrijkse Successieoorlog in 1748

werd beëindigd, was meer een wapenstilstand dan een vredesverdrag. Maria Theresia begon al direct met het sluiten van nieuwe verbonden in een ijdele poging Frederik II te dwingen Silezië weer te laten schieten. Tot nu toe was Frankrijk altijd de voornaamste vijand van de Habsburgers geweest. Maar de keizerin besepte dat 'wat men ook van Frankrijk moge denken, de koning van Pruisen een veel gevaarlijker erfvijand is van het Aarts-Huis,' het Aartshertogelijke Huis. Ze steunde dan ook graaf (later prins) Kaunitz, haar voornaamste onderhandelaar in Aken en later haar eerste minister, toen hij in 1749 aanraade haar bondgenoten op zee, Brittannië en de Nederlanden, los te laten en een overeenkomst te sluiten met Lodewijk XV. De Franse koning was terecht wantrouwend, maar tussenkomst van zijn maîtresse, Madame de Pompadour, en het uitbreken van gevechten tussen Frankrijk en Brittannië in Noord-Amerika haalden Lodewijk over tot deze 'diplomatieke revolutie'.⁹

3 apr. 2026

18. Kooplieden, botanisten en vrijmetselaars

Pagina 320 | Markeren (Geel)

Frans Stefan werd toegelaten tot de basisgraden leerling en gezelschap in 1731 in Den Haag tijdens een bijeenkomst die werd voorgezeten door de Britse ambassadeur, de Earl of Chesterfield. In hetzelfde jaar ontving hij in een loge in Londen de graad van meester en nam hij deel aan een logebijeenkomst in Houghton Hall in Norfolk, het huis van de Britse premier Sir Robert Walpole. Frans Stefans geloofsbrieven van de vrijmetselarij waren zodoende onberispelijk. In Wenen was hij verbonden met de eerste loge die daar in 1742 werd gevestigd, De Drie Kanonnen. De vrijmetselarij was toen al door de katholieke kerk veroordeeld en een jaar later werd de loge door soldaten binnengevallen, maar Frans Stefan was klaarblijkelijk door de achterdeur ontsnapt. Hoe hij verder bij de vrijmetselarij betrokken bleef, is niet duidelijk, maar vermoed werd dat hij zijn verbintenis voortzette en zijn portret werd zelfs opgenomen in de symbolen van het genootschap.¹¹ De in Engeland in de zeventiende eeuw opgerichte vrijmetselarij was geenszins verenigd, organisatorisch noch intellectueel. In fundamenteelste zin stond zij voor universele broederschap en, zoals een vrijmetselaar het later uitdrukte, 'een tempel tot nut van de hele mensheid, een genootschap dat fijne mensen uit alle klassen, volkeren en werelddelen samenbrengt'. Ongeacht ras werd dan ook Angelo Soliman uit West-Afrika opgenomen in de Weense loge Ware Harmonie, waar hij voorging in initiatieceremonies (en dus blijkbaar de graad van meester had bereikt). Maar de tolerantie van andere loges ging minder ver. In Kroatië en Triëst waren de relaties tussen Duits- en Italiaanssprekende leden onvriendelijk, met als gevolg dat er twee afzonderlijke loges werden gesticht. Bovendien bleef de vrijmetselarij toch voornamelijk iets van de elite en waren de leden vooral afkomstig uit de adel en de ambtenarij of waren welvarend. De kosten van regalia, contributie en donaties voor goede doelen waren voldoende om de lagere standen af te schrikken.¹² Later zouden steden de loges ervan beschuldigen ideeën over revolutie aan te stoken over de rug van dat broederlijke gelijkheidsbeginsel. Maar de meeste loges hielden zich verre van controversiële praktijken en wijdden hun tijd aan rituelen, het schrijven van reglementen en lezingen over onschuldige onderwerpen, zoals of Jezus een vrijmetselaar was geweest. Banden met de geheimzinnige Beierse Illuminati-loges moedigden politiek utopisme aan, maar de belangstelling van de leden lag meer bij het onthullen van de identiteit van de 'onbekende meesters' aan de top van de Illuminati-hiërarchie dan bij deelname aan subversieve activiteiten. In Hongarije debatteerden loges die de zogenaamde Drašković-rite volgden, vaak over controversiële onderwerpen als de situatie van de boerenstand, de privileges van de adel en de hervorming van de wet. Maar ook zij spreidden opzichtig hun vaderlandsliefde en hun loyaliteit ten aanzien van Hongarije's Habsburgse monarchie tentoon.¹³ De band tussen vrijmetselarij en wetenschappelijke ondernemingen was nauw, zelfs in

zulke mate dat ze elkaar overlaptten. Individuele loges financierden lezingen over stoommachines, heipalen en elektriciteit en stichtten bibliotheken voor wetenschappelijk onderzoek. De loge Ware Harmonie in Wenen publiceerde een eigen tijdschrift voor de 'observatie van de werking van de natuur, om haar wetten te bepalen en te werken aan verbetering van de maatschappij'. Het is dan ook niet verrassend dat veel van de toonaangevende geleerden in de natuurwetenschappen werden gerekruteerd uit de vrijmetselarij, onder wie collectiedirecteuren van het Museum van Natuurlijke Historie. De eerste grootmeesters van de loge van Ware Harmonie was dan ook de hofchirurg, Ignaz Fischer, en de tweede de geoloog en museumdirecteur, Ignaz von Born. Onder de leden bevonden zich mogelijk Gerhard van Swieten, die niet alleen Maria Theresia's lijfarts was maar ook hoofd van de keizerlijke bibliotheek en onmisbaar bij de stichting van het museum.¹⁴ De loge van Ware Harmonie was de meest illustere van de ongeveer zestig loges in Habsburgs Midden-Europa en ze onderhield briefwisselingen en uitwisselingen in heel Europa, van Londen tot Sint-Petersburg. Ignaz von Born overwoog zelfs de loge te transformeren tot een academie voor de promotie van wetenschappelijke kennis in de zin van de Royal Society in Londen (die ook wortels in de vrijmetselarij had). Uniek was het niet. Ook de loges Drie Gekroonde Sterren en Drie Arenden in Praag propageerden natuurwetenschap, en dan vooral geologisch onderzoek, terwijl in Sibiu in Transsylvanië de loge van de Drie Waterlelies als grootmeester de gouverneur van de provincie had, de veelzijdige geleerde Damuel von Brukental. Als patroon van de natuurwetenschappers verkreeg Von Brukental logelidmaatschap voor zijn lijfarts en numismaat, Samuel Hahnemann, de stichter van de homeopathische beweging.

3 apr. 2026

Pagina 325 | Markeren (Geel)

Meer dan een eeuw na Frans Stefan was geen senior-Habsburger nog vrijmetselaar. Misschien dat de neef van Jozef II, aartshertog Jan, er een was, aangezien hij aan de basis stond van de stichting van een van de pseudo-ridderlijke genootschappen die in de periode na 1793 de loges vervingen, toen de vrijmetselarij verboden was. De gebochelde zus van Jozef II, Maria Anna, stond zeker sympathiek tegenover de vrijmetselarij. Als lekenabdis van een klooster in Klagenfurt schonk ze onderdak aan een loge naast haar Karinthische paleis, had ze haar eigen verzameling mineralen en insecten en deed ze experimenten in aanwezigheid van Ignaz von Born. Een loge in Klagenfurt was naar haar genoemd, maar we weten niet of de aartshertogin een vrijmetselaar was in een van de loges voor vrouwen, de 'pleegloges'.¹⁷ Dat doet er echter weinig toe. Hoewel de opeenvolgende Habsburgse heersers net als Jozef III de vrijmetselarij kunnen hebben afgedaan als Gaukelei, 'boerenbedrog', waren ze in hun hof en overheid omringd door vrijmetselaars. In de tuinen van Schönbrunn zijn welsprekende bewijzen te vinden van hun invloed. Aan de voet van de heuvel waarop de Gloriette is gebouwd en ten oosten van de Neptunusfontein, staat de Obelisk, ontworpen om te lijken op een Egyptische zuil. De overwinningen van de Habsburgers staan erop geschreven, in willekeurige hiërogliefen, want die waren ten tijde van het plaatsen van de zuil nog niet ontcijferd. Maar bij de basis van de Obelisk staat een rij symbolen van de vrijmetselaars – beitel, hamer, kompas en een tekendriehoek –, daar neergezet door de architect, Johann Hetzendorf von Hohenberg, die vrijmetselaar was. Net als de inscripties in de Obelisk waren de elitaire aannames van de Midden-Europese vrijmetselarij ook geëts in het weefsel van het Habsburgse idee, ter versterking van het principe dat alle verandering van boven moet komen en worden geïmplementeerd via de organisatie van de deugdzame elite.¹⁸

3 apr. 2026

20. Aartshertoginnen en de Oostenrijkse Nederlanden

Pagina 352 | Markeren (Geel)

De Oostenrijkse heerschappij bevorderde handel en industrie. Door wegen en kanalen aan te leggen werd de internationale handel bevorderd en verdubbelden de inkomsten uit invoerrechten. Karel Alexander van Lotharingen sponsorde, met steun van zijn zus de abdis, de zojuist opgerichte Academie van Wetenschappen, zorgde ervoor dat het Kanaal Leuven-Dijle werd gegraven en bevorderde iets van het eerste onderzoek naar elektriciteit, luchtdruk en thermodynamica. Net als zijn broer, Frans Stefan van Lotharingen, was Karel Alexander vrijmetselaar. Ook was hij een losbandige vrouwenversierder, die een maîtresse deelde met Casanova. In zijn nog bestaande 'code van gebaren' staan de knikjes en knipoogjes waarmee hofdames konden worden overgehaald tot intimiteiten in het theater – het rechte trekken van de kraag betekende de bereidheid elkaar privé te ontmoeten, het nemen van een snufje was een uitnodiging voor zijn loge enzovoorts.⁹

3 apr. 2026

22. Metternich en de kaart van Europa

Pagina 378 | Markeren (Geel)

Ook Frans' territoriale kapitaal was geslonken. In het begin hadden zijn legers onder bevel van zijn broer, aartshertog Karel, zich tegen de Fransen bijna kunnen handhaven in de lange Eerste Coalitieoorlog (1792-1797) en kreeg het land de volle laag in de coalitie met Groot-Brittannië, Pruisen en de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. De Habsburgers waren gedwongen de Oostenrijkse Nederlanden af te staan, maar werden hiervoor volgens de voorwaarden van de Vrede van Campo Formio (1797) gecompenseerd met Venetië en het Venetiaanse achterland, Istrië en Dalmatië. De strategisch gelegen eilanden van Venetië in de Ionische Zee gingen echter naar Frankrijk en op Korfoe kwam het grootste fort van Europa. De uitbreiding was een voorteken van de enorme expansie van de Franse macht in het oostelijk Middellandse Zeegebied, die leidde tot Napoleons invasie in Egypte in 1798.

3 apr. 2026

Pagina 384 | Markeren (Geel)

De kaart van Europa werd opnieuw getekend tijdens het grote internationale Congres van Wenen van november 1814 tot juli 1815. Het congres was op alle fronten een hoogtepunt van de Habsburgse macht, hoeveel lange oorlogen er ook door anderen waren gevoerd. De voortgang werd opgehouden gedurende de 'Honderd Dagen', toen Napoleon van Elba had kunnen ontsnappen (zoals Metternich had voorspeld) en de macht in Frankrijk had teruggepakt. Het Congres van Wenen bracht keizer en tsaar samen, vier koningen, nog elf vorsten en tweehonderd gevolmachtigden. Dagelijks waren er banketten in de Hofburg of in Metternichs kanselarij, bals, jachtpartijen, portretteerssessies, opera's en concerten. Beethoven dirigeerde persoonlijk zijn Zevende Symfonie – een soort boetedoening voor zijn Derde, de Eroica, die hij tien jaar eerder had opgedragen aan Napoleon. Metternich kreeg een groot deel van wat hij wilde. Het grootste deel van de Habsburgse bezittingen werd teruggegeven, maar niet de Nederlanden, er was compensatie in de vorm van Lombardije en Venetië, die nu samen het koninkrijk Lombardije-Venetie vormden binnen het Oostenrijkse Rijk. Met Venetië kwamen Dubrovnik en andere Venetiaanse bezittingen aan de Adriatische kust. Toscane en Modena behoorden niet tot het Habsburgse grondgebied, maar werden wel geregeerd door aartsbisschoppen

uit de Habsburgse lijn, terwijl Parma werd geschonken aan Frans' dochter Marie Louise, de al eerder vervreemde echtgenote van Napoleon. Het congres erkende de annexatie van Salzburg en voegde er een stukje Beieren aan toe. Verder bracht het Galicië en Lodomerië terug onder Habsburgse heerschappij, zij het met enige territoriale aanpassingen, waaronder het verlies van Krakau, dat nu een vrije stad werd. Belangrijk was eveneens dat Frankrijk niet gestraft werd, maar dat de grenzen van 1792 werden erkend en Saksen niet werd geofferd aan Pruisen. Het Heilige Roomse Rijk werd ook niet hersteld, maar in plaats daarvan werd de Duitse Bond opgericht, waaronder ook de Oostenrijkse landen vielen, onder heerschappij, de Präsidialmacht, van de Habsburgers. De koninklijke titels die onder Napoleon waren uitgedeeld aan Saksen, Beieren en Württemberg bleven bestaan en Hannover kreeg er ook een. Het congres stond ook toe dat de grotere Duitse vorstendommen de kleintjes die ze hadden opgeslokt in de laatste oorlogen, mochten houden, waardoor de nieuwe confederatie slechts vierendertig leden telde (enkele sloten zich later aan). Metternich zorgde er zo voor dat de Duitse Bond sterk genoeg was om Franse en Russische toenadering te weerstaan en om Pruisen zo in te sluiten.⁷ Het resultaat van al deze veranderingen was dat

3 apr. 2026

Pagina 390 | Markeren (Geel)

Oostenrijkse schepen vervoerden niet alleen katoen en zijde, maar namen ook een groot deel van de regionale handel in het oostelijk Middellandse Zeegebied over, waaronder die in granen en andere landbouwproducten. Ook waren ze vergaand betrokken bij de slavenhandel en transporteerden ze gevangenen vanuit Alexandrië in Egypte naar de slavenmarkten van Istanbul en Izmir (Smyrna). Hoewel cijfers over de slavenhandel erg onzeker zijn, zijn er in de negentiende eeuw ongeveer een miljoen Afrikanen naar het oostelijke Middellandse Zeegebied gebracht. Tienduizenden van hen zijn vervoerd door de Österreichische Lloyd. Onderzoek dat pas in de jaren 1870 is gedaan, onthulde dat er geen schip was van deze maatschappij dat tussen Alexandrië en Istanbul voer en geen slaven vervoerde. Enkelen van de ongelukkigen kwamen in Wenen terecht, waar ze als huisbedienden werkten onder de aanduiding 'personen met onduidelijke wettelijke status'.¹⁵ De Oostenrijkse commerciële expansie in dit gebied was een koloniale onderneming zonder kolonies. Ze had veel van de kenmerken van de zichtbaarder koloniale rijken in termen van de economische exploitatie van de inheemse bronnen en het paternalistische enthousiasme van de diplomaten en ondernemers die zagen hoe de onderneming zich uitbreidde. Ze kwamen niet alleen om handelsposten te stichten, maar ook om ongelovigen te bekeren en gingen met een ijzeren stoomschip zelf zo ver als de Witte Nijl om katholieke missionarissen te steunen. Aangezien de Habsburgse keizer ook optrad als beschermer van de katholieken in Egypte en Soedan, vergrootte de uitbreiding van het geloof hier zijn politieke macht. Het Geographischen Gesellschaft in Wenen was blij toen het kon meedelen dat de Oostenrijkse vlag was geplant op slechts drie graden ten noorden van de evenaar en het keek uit naar de voortgaande ontwikkeling in de schaduw van 'christendom en beschaving'.¹⁶ Hoe zuidelijker de Habsburgse kooplieden in Afrika doordrongen, hoe minder belangstelling de lokale bevolking had voor hun potten en pannen, hun textiel en paraplu's die ze te koop aanboden. In plaats daarvan gingen ze handelen in munten, en dan vooral in de zilveren Maria Theresia-daalder. De waarde van deze daalder, die in 1741 voor het eerst werd geslagen, was vanaf 1783 stabiel in gewicht en ontwerp – er werd 1780 in geslagen om het jaar van het overlijden van de keizerin te herdenken. De daalder had het juiste zilveragehalte en de afbeelding was indrukwekkend, en hij werd dan ook het voornaamste ruilmiddel in Ethiopië, de Hoorn van Afrika en de Indische Oceaan, waar hij werd gebruikt om goud, ivoor, koffie, civetkatolie (voor parfum) en slaven te kopen. Het was, zoals een Ethiopische slavenmeisje in de jaren 1830 opmerkte, een munt 'die dient om kinderen en mannen te kopen', maar het was ook, gedragen aan een touw, een halssieraad en het geldmiddel waarin lokale heersers belasting inden. De Maria Theresia-daalder was de officiële munt in Ethiopië tot 1945 en in Muscat en Oman

tot 1970, en circuleert tot op de dag van vandaag tot in Indonesië aan toe.¹⁷

3 apr. 2026

Pagina 393 | Markeren (Geel)

Frans en Metternich waren het er wel over eens dat het Oostenrijkse Rijk en de orde in Europa bedreigd werden door revolutie. Ze hadden het op slechts één punt mis: de revolutionaire dreiging werd niet door een geheim comité in Parijs gecoördineerd, zoals zij en veel andere staatslieden dachten, maar opereerde veel losser, bijna zoals moderne terroristische cellen. Veel van de revolutionaire leiders in Napels, Spanje, Russisch Polen, de Balkan en Latijns-Amerika kenden elkaar, vochten in elkaars oorlogen en lieten elkaar hun ontwerpgrondwetten en revolutionaire manifesten lezen. Ze opereerden in het geheim via hun cellen en zogenaamde vriendenclubs, die van de vrijmetselarij hun toelatingsriten, wachtwoordsysteem en bloeddorstige eden hadden afgekeken.¹⁹ Metternich gebruikte Oostenrijks Präsidiële macht over de Duitse Bond om een programma door te drukken van censuur dat in het hele gebied ging gelden, waarvan alleen boeken van meer dan 320 bladzijden werden vrijgesteld, aangezien die toch te vermoeiend voor lezers en censurs zouden zijn (dus niet 20 bladzijden, zoals geschiedkundigen vaak beweren, maar 20 Bogenseiten, dat wil zeggen gevouwen vellen papier van in totaal 16 gedrukte bladzijden per vel). Aansluitend dwong hij de Duitse heersers die politieke organisaties, demonstraties en vertegenwoordigende instellingen in te perken die hun soevereiniteit bedreigden. In het Oostenrijkse Rijk was de censuur echter fragmentarisch, aangezien er in Wenen maar vijftientig censurs waren aangesteld die verantwoordelijk waren voor tienduizend titels per jaar. De liberale Allgemeine Zeitung, die in Augsburg verscheen en de Grenzboten uit Leipzig werden onbelemmerd verspreid, slechts af en toe werd een nummer in beslag genomen, terwijl de Wiener Zeitung buitenlands nieuws uitvoerig en onpartijdig publiceerde.²⁰ In het algemeen was de repressie licht – Metternich wilde liever de meningsvorming in de gaten houden via informanten en beveiliging dan dat hij wilde voorkomen dat die werd gevormd. Hij dacht met genegenheid terug aan de privéleraar uit zijn jeugd, ‘een van de allerbeste mensen’, die revolutionair republikein was geworden, en had geen enkele behoefte verdwaasde overtuigingen te bestraffen. Er waren wel politieke gevangenen, maar die hadden dan iets verkeerd gedaan, ze waren lid van een verboden genootschap of ze hadden actief de opstand gepland, in plaats van dat ze alleen verkeerde meningen hadden. Zelfs in Lombardije-Venetië, een broeinest van samenzweerders, hadden Metternichs beampten meer vertrouwen in La Scala dan in de politie; net als het circus de oude Romeinen had getemd, zo dachten zij, zou de opera er wel voor zorgen dat de Italianen meegaander werden. In Hongarije en Transsylvanië had Metternich de aanvoerders van de liberale oppositie – Louis Kossuth, László Lovassy en Nicholas Wesselényi – in 1837 in het gevang laten gooien op beschuldiging van opruiing. Maar ze zaten onder vrij comfortabele omstandigheden in de gevangenis van Špilberk (Spielberg) in het zuiden van Moravië en kregen na drie jaar amnestie.²¹

3 apr. 2026

24. Frans Jozefs rijk, Sisi en Hongarije

Pagina 438 | Markeren (Geel)

Belangrijker was dat het rijk bleef bestaan, maar het was niet slechts een zaak geweest van het vinden van een constitutionele formule om aan de Hongaarse wensen te voldoen. Frans Jozef was niet populair in Hongarije, al helemaal niet door de moord op de generaals van het koninkrijk, maar Sisi had de charme en passie voor Hongarije dat de Hongaren verzoende met de Habsburgse heerschappij. Zij was hun koningin die

hun taal sprak, hun klederdracht droeg en in hun land op jacht ging. Al in 1866 had Sisi haar man gevraagd het slot Gödöllő, net buiten Boedapest, voor haar te kopen. Hij had mopperend geweigerd en legde uit dat 'we in deze moeilijke tijden enorm moeten besparen'. Een jaar later kocht de kort daarvoor geïnstalleerde Hongaarse regering onder graaf Andrassy het voor haar als geschenk van het volk, en gaf het haar bij de kroning.²³ Andrassy twijfelde niet aan Sisi's bijdrage aan het Compromis van 1867 tussen de vorst en Hongarije. Maar voor de andere landen van het nieuwe Oostenrijks-Hongaarse Rijk had Sisi weinig belangstelling, en vooral de Tsjechen en Italianen minachtte ze. Haar inconsequente houding en excentrieke gedragingen moeten echter niet verhullen hoe haar bemoeienis met Hongaarse aangelegenheden paste in een breder patroon van het gedrag dat een koningin betaamt. Vanwege koningin Victoria (1837-1901), Maria Theresia (1717-1780) en Catherina de Grote (1762-1796) neigen we ertoe aan te nemen dat de achttiende en negentiende eeuw een tijd was waarin vrouwelijke heersers succesvol waren. Maar in werkelijkheid waren er minder regerende koninginnen dan in voorgaande eeuwen en vrouwen werden doelbewust uit de erfopvolging gehouden door de Bourbons in Frankrijk, in Spanje, in Zweden (na 1720) en in Pruisen.²⁴ Het was in plaats daarvan als gemalin dat koninginnen invloed kregen en achter de schermen staatszaken richting gaven en het imago van de monarchie oppoetsten. Leopoldina van Habsburg-Lotharingen, aartshertogin van Oostenrijk (1797-1826), zette de toon; niet alleen ontwierp zij de nationale vlag van Brazilië, ook leidde zij haar al te voorzichtige echtgenoot, keizer Peter I van Brazilië, naar het uitroepen van de onafhankelijkheid van Portugal in 1822. Maar in zekere zin kwam koningin Alexandra, gemalin van de Britse koning Edward VII (1901-1910), nog het dichtst bij Sisi. Alexandra, elegant, verbluffend mooi en bemoeial in de politiek, had ook een echtgenoot wiens heerschappij als koning Edward de Aardige begonnen was met de minste verwachtingen, maar dat hij uiteindelijk toch werd aanvaard en gerehabiliteerd, was voor een groot deel te danken aan haar reputatie.

3 apr. 2026

25. Maximiliaan, Mexico en vorstelijke doden

Pagina 453 | Markeren (Geel)

Monarchen waren de eerste moderne beroemdheden. Zij waren onderwerp van spektakel waarvan beelden via fotografie en drukwerk producten werden, die hun een statuur verleenden die larger than life was. Ook hun dood gaf betekenis en diepte aan het bestaan, dat verder af lag van het dagelijkse leven. Maximiliaans dood in 1867 was de eerste moord van een vorst in een rij moorden in heel Europa, die het volgende jaar werd vervolgd met die van Michael van Servië. Daarop volgden Alexander II van Rusland (1881), Umberto I van Italië (1900), koning Alexander en koningin Draga van Servië (1903), Karel I en kroonprins Lodewijk Filips van Portugal (1908) en George I van Griekenland (1913).¹⁷

3 apr. 2026

26. De politiek van ontevredenheid en het jubileum van 1908

Pagina 456 | Markeren (Geel)

Frans Jozefs absolutisme was de kweekvijver van nationalisme. Vóór 1848 was nationaliteit slechts één sociale binding onder vele en moest ze wedijveren met godsdienst, streek en familie en met andere adel, boer, burger of geestelijke. Nu werd ze echter de overheersende factor, waarvan de potentie nog eens werd versterkt door

een onderdrukkend regime dat streefde naar centralisatie en eenvormigheid. De gebeurtenissen van 1848 boden het verhaal waar ideeën over een nationaal bewustzijn zich omheen verzamelden – over een heroïsche strijd om de vrijheid, over voorvechters van de nationale zaak, over martelaren die hadden geleden ten behoeve van de natie. Portretten op muren, zelfverzonnen kreten geborduurd op merklappen, zelfs kapsels ter herinnering aan hun voorbeeld formeerden nieuwe gemeenschappen met een overeenkomstige identiteit. De opkomst van een constitutioneel landsbestuur in de jaren 1860 verminderde de aantrekkingskracht van het nationalisme geenszins. In plaats daarvan werden de nieuwe parlementen vehikels voor zijn verwoording en droegen zo bij aan de potentie en verspreiding van het nationalisme.

3 apr. 2026

27. Ontdekkingsreizigers, Joden en alle kennis van de wereld

Pagina 479 | Markeren (Geel)

Weisbachs benadering werd gevolgd door het Anthropologische Gesellschaft in Wien, waarvan de voorzitter de rijkdom benadrukte die al bij de hand was binnen Oostenrijk-Hongarije om het 'craniologische en linguïstische onderzoek' te steunen, evenals onderzoek naar karakter en gebruiken die blootlegden hoe belangrijk ras was. Deze 'Antropologische Vereniging' betaalde onderzoek naar het veronderstelde superieure 'Noordse type' in Midden-Europa en naar manieren waarop de darwinistische principes van natuurlijke selectie gebruikt zouden kunnen worden om de rassenverscheidenheid van het gebied verder te verfijnen. De Eerste Wereldoorlog gaf een overvloed aan nieuwe specimens in de vorm van vluchtelingen uit het oosten van Galicië en van Russische krijgsgevangenen, waarvan ijverig schedels, ledematen en bloedgroepen werden geanalyseerd om de veronderstelde genetische inferioriteit van het Oost-Slavische ras en andere 'rassen' aan te tonen. De invloed van deze benadering ging door tot in de jaren 1990, zoals werd aangetoond door het Naturhistorisches Museum in Wenen, dat als deel van de vaste tentoonstelling bezoekers uitnodigde de schedels te vergelijken van een 'aapmens' (een Australopithecus, voorloper van de mens), een chimpansee en een Bosjesman.⁸ We mogen het misbruik van wetenschappelijk onderzoek wel betreuren, maar door wetenschap te steunen keerden Frans Jozef en zijn ministers terug naar een van de betekenissen van AEIOU – dat Oostenrijk en de Habsburgse dynastie voor een universeel principe stonden dat was geworteld in de ideeën van christelijk leiderschap en prestige wereldwijd. Dit principe werd nu getransformeerd tot een missie om alle kennis van de wereld te vergaren. De opdracht van het nieuwe Naturhistorisches Museum in Wenen, in goud uitgehouwen in de portiek, gaf dit doel goed weer: 'Aan het Rijk der Natuur en haar Onderzoek, Keizer Frans Jozef, 1881.' Rond het gebouw werden afbeeldingen van de continenten neergezet en voor de gevels stonden beelden van Columbus, Magellaan en Cook, samen met Jason van de Argonauten, Alexander de Grote en Julius Caesar. De boodschap was duidelijk: onderzoekers van het rijk der natuur waren net zozeer gevierd als de bouwers van rijken van de klassieke oudheid. Zoals de schrijver van de necrologie van Emil Holub het uitdrukte, zochten andere landen overzee naar land, maar Oostenrijkers gingen naar verre landen 'voor de liefde voor onderzoek en om de kennis van anderen te verbreden'.⁹

3 apr. 2026

28. De jager en de prooi: Frans Ferdinand en Bosnië

Pagina 500 | Markeren (Geel)

Verrassend is het dus niet dat de Habsburgse missie om de Balkan te beschaven begon met wetten op de volksgezondheid en de introductie van een politiemacht om die te handhaven. Het nieuwe bestuur van Bosnië-Herzegovina dat door het ministerie van Financiën was geïnstalleerd, eiste van alle vroedvrouwen, tandartsen, artsen en dierenartsen dat ze kwalificaties lieten zien die voldeden aan de Oostenrijkse wet, en dus verloren de meesten hun werk. Ook werden prostituees verplicht zich te laten registreren en zich regelmatig medisch te laten onderzoeken. Algauw bleken lichamen van Bosniërs gezond en geslachtsziekten kwamen ongeveer even vaak voor als in het Habsburgse Rijk. Daardoor niet ontmoedigd vonden Habsburgse artsen onder de Bosnische moslimpopulatie een geheel nieuwe variant van syfilis (škrljevo genaamd) en een vernauwing van het bekken bij moslimvrouwen, waarvan werd gedacht dat dat werd veroorzaakt door het lopen op handen en voeten. Pogingen te koloniseren en te civiliseren beginnen vaak met het identificeren van verschillen bij de vrouwen.¹⁵

3 apr. 2026

Pagina 507 | Markeren (Geel)

al te bekend, en besloten werd dat hij dood moest; het complot om hem te vermoorden werd tot in de top van het Servische politieke establishment bekokstoofd. De moordenaar van Frans Ferdinand, Gavrilo Princip, verklaarde later dat de aartshertog als doelwit was uitgekozen omdat hij, 'als toekomstige soeverein, onze eenwording zou hebben voorkomen door bepaalde hervormingen door te voeren'.²¹

3 apr. 2026

29. Wereldoorlog en ontbinding

Pagina 526 | Markeren (Geel)

Het Habsburgse Rijk is gevallen omdat het zijn lot had verbonden met dat van Duitsland. Omdat het zich niet uit de oorlog kon terugtrekken, werd Duitslands militaire nederlaag ook die van het rijk. Maar Duitsland overleefde de oorlog, net als Bulgarije en een enorm gereduceerd Turkije, dat van alle praal van het Ottomaanse Rijk was ontdaan. Het Habsburgse Rijk echter viel volledig uiteen, het land werd onder zes staten verdeeld en het verval was hier het grootst. De lijm van de dynastie was niet erg stevig gebleken en in 1918 te zwak om de delen bij elkaar te houden. Identiteiten en bondgenootschappen hadden zich rond de naties gevormd en zij, niet de dynastie, werden de eenheden waarop mensen meer en meer hun hoop vestigden en waar ze hun loyaliteit aan gaven. Toen de reputatie van de dynastie wankelde, had het geen enkele zin meer voor de volkeren van het Habsburgse Rijk om samen een soort politieke eenheid of gemeenschappelijke onderneming te vormen. In de geschiedenis van de meeste Europese staten markeert het jaar 1918 het einde van een hoofdstuk (in het geval van Rusland 1917). Voor het Habsburgse Rijk was het het einde van het boek.

3 apr. 2026

Pagina 529 | Markeren (Geel)

Sinds 1918 hebben de Habsburgers één echte beroemdheid voortgebracht. Otto (1912-2011) was de oudste zoon van de laatste keizer, Karel, en, om het cliché nog even voort te zetten, vermoedelijk de beste keizer die de Habsburgers nooit hebben gehad. Waarin Otto zich onderscheidde, heeft niet zozeer te maken met het feit dat hij een Habsburger was, maar met zijn onvermoeibare toewijding aan vrede in Europa, de katholieke kerk en nog een heleboel andere zaken waarvoor hij streed als lid van het Europees Parlement. Otto was dapper en geslepen. Hij was voor Hitler naar Frankrijk gevlucht en was in 1940 persoonlijk betrokken bij de vlucht van duizenden Oostenrijkers, vooral Joden, via Spanje en Portugal naar veilige landen. In 1997 bezocht hij Sarajevo in de nasleep van de Joegoslavische Oorlog en negeerde daarmee de doodsb bedreigingen van Servische boeven. Met Hitler wilde hij niets van doen hebben en ook Mussolini hield hij op afstand. Toch was hij bijzonder bescheiden en zei hij dat hij graag Dr. Von Habsburg genoemd werd of alleen Herr Habsburg. Maar toen hij in juli 2011 werd bijgezet in de crypte van de Kapuzinerkirche in Wenen, was het 'Otto van Oostenrijk, voormalige kroonprins van Oostenrijk-Hongarije, Kroonprins van Hongarije en Bohemen, van Dalmatië, Kroatië, Slavonië, Galicië, Lodomerië en Illyrië, Groothertog van Toscane en Krakau' enzovoorts. (Zijn hart werd apart bijgezet in het benedictijnerklooster van Pannonhalma in Hongarije ten teken van zijn betrokkenheid bij beide helften van het oude Oostenrijk-Hongaarse Rijk.) Otto von Habsburg sprak zeven talen vloeiend of bijna vloeiend. Toen een Italiaanse politicus dacht indruk te maken in het Europees Parlement door wat haperende zinnetjes in het Latijn te debiteren, reageerde Otto foutloos in dezelfde taal. Het is geen verrassing dat hij zich 'een Europeaan' noemde en dacht dat een verenigd Europa de beste garantie was voor vrede op het Europese continent. Na 1989 werkte hij aan het opnemen van de voormalige Sovjet-satellietstaten in de Europese Unie. Maar de wederwaardigheden van het Habsburgse Rijk hadden hun geleerd dat het idee van één Europa alleen kon slagen als het cultureel bij elkaar kon worden gehouden en zich een gemeenschappelijke identiteit onder alle volkeren kon ontwikkelen. Hij zag het christendom als het culturele cement, op grond waarvan hij zich verzette tegen aansluiting van Turkije bij de Europese Unie, maar ook erkende hij dat de secularisering de macht van het christendom om te verenigen, had doen afnemen.¹ Otto legde nooit naar bevrediging uit hoe een enkele politieke gemeenschap kon worden gemaakt van zozeer verschillende nationale gemeenschappen. Het verhaal van multinationale ondernemingen in de twintigste eeuw is nooit zo goed geweest. In Tsjechoslowakije, de Sovjet-Unie en Joegoslavië was onvoldoende gevoel voor een overkoepelende identiteit en doel om aan zo'n blijvend politiek project te werken. In de eenentwintigste eeuw staan Spanje, België, het Verenigd Koninkrijk en de Europese Unie voor eenzelfde uitdaging, en dezelfde angsten vergezellen hun toekomst zoals ooit het geval was bij het Habsburgse Rijk. Maar zoals kroonprins Rudolf kort voor zijn dood in 1889 opmerkte: 'Oostenrijk is een blok van verschillende rassen onder een verenigde heerschappij ... en het is een idee van enorm belang voor de beschaving van de wereld. Dat de uitvoering van dat idee, om het diplomatiek te zeggen, niet helemaal harmonieus verloopt, betekent niet dat het idee zelf verkeerd is.'

3 apr. 2026

Pagina 532 | Markeren (Geel)

Het Habsburgse idee omarmde universaliteit, wat betekende dat de Habsburgers hun identiteit nooit konden baseren op een enkele nationale groep. Waar het tsarenrijk van de Romanovs steeds Russischer werd en de Ottomaanse sultans in de laatste decennia van de negentiende eeuw steeds Turkser werden, bleven de Midden-Europese Habsburgers boven iedere nationaliteit staan. Hun stijl was heersen alsof ze heerser waren van ieder land en volk in plaats van meester van een samengesteld geheel en van een enkele nationale

gemeenschap. Zelfs als ze het anders wilden, dan waren de cijfers tegen hen, want in hun Midden-Europese landen vormde geen enkele nationale groep een meerderheid waaraan een enkele, overkoepelende identiteit gehangen kon worden. Ras was een andere zaak. Zuiverheid van bloed maakte deel uit van de kosmische orde die de Spaanse Habsburgers naar de Nieuwe Wereld hadden geëxporteerd en het idee van beschaving dat in de negentiende eeuw in Midden-Europa werd omarmd, was ook deels verbonden met ideeën van een raciale hiërarchie. Maar ras werd nooit een principe van Habsburgs beleid en ontwikkelde zich nooit tot een coherente ideologie. Het bleef gewoon één aspect van vele.

3 apr. 2026
